

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1941. évi folyam * III. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1941

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

DOMANOVSKY ÁKOS, a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárának igazgatója, ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, GOMBÁS GÉZA, az Országos Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának vezetője, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF, ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, TETTAMANTI JENŐ, egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában főkönyvtárnok, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

ESZTERGOMI BENEDICTIONALE.

(XI. SZÁZAD.)

A zágrábi püspökség alapításakor, 1094-ben, három magyar szerkönyv került Zágrábba. A Gondviselés kegyéből mind a három fennmaradt idáig a zágrábi érseki könyvtárban. Ezek egyike a *Hahóti kódexnek* elnevezett *Sacramentarium S. Margaretae*,¹ jelzése MR 126; 1073—1092 közt készült egy apátság számára, melyet a kéziratból: *monasterium S. Margarete virginis sub regula sancti Benedicti*-nek ismerünk meg. Ezt KÜHÁR FLÓRIS a hahóti apátsággal igyekezett azonosítani annak alapján, hogy Hahótot Szent László a somogyvári Szent Egyed-apátsággal egyesítette. A másik HARTVIK győri püspök *Agenda Pontificalis*-a² (jelzése MR 165); ezt biztosan 1100 előtt írták. A harmadik Zágrábban őrzött, magyar eredetű szerkönyvről jelen tanulmányunk kíván foglalkozni. Ez a XI. századi esztergomi *Benedictionale*, mely a másik két kézirattal együtt került 1094-ben Zágrábba, mint a zágrábi liturgia egyik alapvető szerkönyve.

Pergamen-kézirat ez; a XI. század végén, karoling-írással írták. A foliók mérete — a 21. fólión mérve — 156 × 221 mm. A másik kettőhöz viszonyítva ez a kódex meglehetősen sérült állapotban van. Nincs már kötése és az utolsó lapok sarka erősen be van hajlítva. Mégis a kézirat maga jól olvasható. A fóliókat DOM GERMAIN MORIN látta el sorszámokkal, midőn a világháború után Zágrábban töltött néhány hónapot. 114 fóliót számlált a kéziratban. A kódex nagyrészt *Benedictiones episcopales*-ből, azaz a püspök által a főpapi misében a Pater Noster után a nép fölött mondott áldó imádságokból áll; másik felében

¹ V. ö. a Hahóti-kódexről írt, KÜHÁR FLÓRISTÓL fordított és kiegészített tanulmányomat. MKszle. 1938.

² V. ö. a Hartwick-kódexről írt, KÜHÁR FLÓRISTÓL fordított tanulmányomat. MKszle. 1941.

főpapi szertartások vannak, úgyhogy a *Benedictionale* és *Pontificale* anyaga egyesül benne. Mivel pedig a nagyobb részt (1 fol.—81 fol.) főpapi áldások töltik meg, ezért egyszerűen *Benedictionalenak* nevezzük. Zágrábi jelzése: MR 89.

Tartalma: 1—81. fol.-ókon *Benedictiones pontificales*.³ Mégpedig az 1—64 v. foliókon az advent I. vasárnapjától Pünkösd után a XVIII. vasárnapig terjedő évszaki áldások vannak (*Temporale*). A 64 v. fol. után legalább egy quaternio hiányzik, mert a 65. fol. nem a Pünk. ut. vasárnapig folytatja, hanem a Szent Lőrinc vigiliáján (aug. 9.) mondott főpapi áldással. A 65. fol. tehát folytatása egy rövidített *Sanctorale*-nak, mely a *Sacramentarium Gregorianum* módján a *Temporale*-ba van illesztve. Ez a 19. fol.-ón kezdődik Szt. Szilveszter ünnepével (dec. 31.); további részei a 19—24 és 65—70 foliókon keverednek a *Temporale*-vel. Szilvesztert megelőzők a 10—12 v. foliókon a *comites Christi*: Szt. István, János és az Aprószentek nyolcadaikkal; csak az Aprószenteknek nincs nyolcados ünneplése.

A *Temporale*-hoz tartoznak: 4 vasárnap *in aduentu domini* a megfelelő feria IIII és feria VI-kkal, a karácsony vigiliája, a karácsony ünnepe és az előbb említett *comites Christi* (Szt. István, Szt. János); Vízkereszt vigiliája és nyolcaddal. Aztán 5 vasárnap *post natiuitatem Domini*, megint a hozzájuk tartozó feria IIII. és fer. VI-val; majd a Bőjtelő-vasárnapok ugyancsak a fer. IIII. és fer. VI-val; a nagyböjt; húsvét teljes nyolcadával, 5 vasárnap húsvét után; *litaniae minores*, áldozócsütörtök, a rákövetkező vasárnap; Pünkösd vigiliájával és nyolcadával; *Dominica de Sancta Trinitate* (fol. 51 v.) 18 vasárnap pünkösd után. A 64 v. fol. második áldása: „*Vota nostra clementer intendat et peccata omnia*“ — hirtelen abbamarad és a 65 folión nem ennek folytatása következik, hanem Szt. Lőrinc vigiliája első áldásának folytatása (aug. 9.): „*et condignas non existimetis. Amen.*“

A MR 89 jelzésű *Benedictionale* szentek ünnepeit tartalmazó része (*Sanctorale*) rövidített *Sanctorale*, csak a jelentősebb ünnepek vannak meg benne. Ez se maradt ránk teljes egészében, mert a Gyümölcslő (Annuntiatio sancte Marie fol. 23 v.) után a Szent Lőrinc vigiliájáig (fol. 65) terjedő időszak szent ünnepei kimaradtak. Hiányzanak tehát a márc. 26.—aug. 8. közti szent ünnepek. Aztán megint szentek ünnepei következnek a 65—69. foliókon.

MR 89 mai állapotában a köv. szent ünnepek találhatóak meg:

In natiuitate sancti Stephani — *in natiuitate sancti Iohannis* — *in natiuitate Innocentium* — *in octaua sancti Stephani* — *in octaua sancti Iohan-*

³ Már G. MORIN megállapította (*Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* VI. 1926. 60. l.), hogy MR 89 *benedictiones pontificales*-ei egyeznek az Alkuin függelékében (a *Sacr. Gregorianum*hoz) összegyűjtöttekkel. Rendszerint minden *feriához* vagy ünnephez kétféle *Benedictio* van (néhány kivétellel). Ezek a formuláruk csak részben azonosak a corbie-i *Sacramentarium Gregorianum*-val (MIGNE PL. 78. 26—212.). Ugyanezt mondhatjuk a MR 124. zágrábi *Pontificale benedictioiról*.

nis — in natiuitate sancti Silvestri — in natiuitate sancti Pavli Primi Here-
mite — in natiuitate sanctorum martyrum Fabiani et Sebastiani — in natiui-
tate sancte Agnetis — in natiuitate sancti Timothei Apostoli, — in conversione
sancti Pavli — in Purificatione sancte Marie — in Cathedra sancti Petri
Apostoli — in natiuitate sancti Mathie Apostoli — in natiuitate sancti Vin-
centii Martyris — in natiuitate sancti Gregorii Pape — in natiuitate sancti
Benedicti abbatis — in annuntiatione sancte Marie — in uigilia Sancti Lau-
rentii martyris — in die sancto — in assumptione sancte Marie — in decol-
latione sancti Iohannis Baptiste — in natiuitate sancte Marie — in exaltatione
sancte Crucis — in Honore sancti Michahelis — in uigilia omnium Sancto-
rum — in festo omnium sanctorum — in natiuitate sancti Martini — in
natiuitate sancte Cecilie — in natiuitate sancti Andree — in natale sancti
Nicolai.

A 70—75. fol.-ókon a Commune Sanctorum-hoz tartozó Benedictiones pontificales vannak.

A 75—81. foliókon a votivmisékhez tartozó főpapi áldások találhatók. Ezek a votivmisék vannak feljegyezve: In ordinatione episcopi — in conuentu episcoporum — Quando fratres ad sua redeunt — Super Regem in Synodo — Super Regem tempore Synodi — in tempore belli — Pro mortalitate — Pro iter agentibus — Pro navigantibus — Super ancillas Domini — Super Sponsum et Sponsam — In Synodo I. die — In III. die — De sancta Cruce quando volueris. 81 v. fol.: Oratio simul et benedictio pontificis ad confirmandos pueros⁴ 83—97 v. fol.: Ordo qualiter in Romana ecclesia ecclesiastici eligendi sint et consecrandi.⁵

98—114. fol.: Ordo ad dedicandam ecclesiam.⁶

114 fol. De confirmatione puerorum (későbbi beírás) 114 v. fol. A főpapi ruhák felöltésekor mondott imádságok; a mise lépcsőimája, *Confiteor, Aufer a nobis* (későbbi beírás).

Ezzel a Benedictionale-val eddig két tudós foglalkozott: Dr. FRANJO FANCEV „O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj“ (Zbornik Kralja Tomislava, Zagreb, 1925, 537—8) című tanulmányában; aztán DOM GERMAIN MORIN OSB. „*Manuscrits liturgiques Hongrois des XIe et XIIe siècles* (Jahrbuch für

⁴ MR 89 itt közölt bérmálási szertartása megegyezik a *Hartwick-pontificale*, MR 165 ritusával (közölve KNIEWALD: Liturgika. Zagreb, 1937. 339.), csak egy toldás van, későbbi kéz írta: ut replearis Spiritu Sancto et habeas uitam aeternam. Ezzel ellentétben a MR 89-ben, a 114. fol.-ón későbbi kéztől írt bérmálási szertartás jelentősen rövidebb és másított. (Közölve KNIEWALD: Liturgika. 340. l.)

⁵ Közölve KNIEWALD: Liturgika. Zagreb, 1937. 364—371.

⁶ Az oltárszentelésnél MR 89. 112. fol. szerint a püspök a kis sepulchumba a tömjénzemeken kívül még tres portiones corporis Christi is elhelyez és: et tunc imponantur reliquie in confossione.

Liturgiewissenschaft VI. Münster, 1926, 60—3) című cikkében. Igazában MORIN tanulmányozta először ezt a kéziratot és nyilván ő volt az, aki FANCEV akkori egyetemi könyvtárigazgató figyelmét az érseki könyvtár emez és más liturgikus kézírataira felhívta. Ezek a kéziratok szerződés alapján az egyetemi könyvtárban voltak tárolva. Pusztán technikai okokból jelent meg MORIN cikke valamivel később, mint FANCEVÉ. Ezért járnak mindketten külön úton, mint ezt a *Habóti kódex* (MR 126) és a *Missale antiquissimum* (*Hartvik-kódex* — MR 165) esetében láttuk.

Mivel dr. FANCEV már eleve hajlamos arra, hogy a horvát liturgia forrásait és mintáit, ha magában Horvátországban nem található meg, Csehországban keresse, MR 89 *Benedictional*éről (tévesen mondja Sacramentariumnak) is az a véleménye, hogy Csehországban keletkezett. Két okra hivatkozik. Az elsőt az egyházi rendek feladásánál a 85. folión szereplő helynevekben kereste. Azt hitte ugyanis, hogy ezek a helyek Csehország felé utalnak, de a kérdést nem dönti el, mert a helyek azonosítására nem volt akkor módja. A domus sancti Adalberti és a monasterium sancte Margarete (Brevnov!) említése a helynevek közt könnyen ebbe az irányba csábították dr. FANCEVET.

Ebben a nézetében megerősítette az a körülmény, hogy a 40. fol. O kezdőbetűjébe valaki később gótikus írással egy nevet írt be, melyet dr. FANCEV *Dyonisus Bohemus*nak olvasott. Ugyanezen fol. D kezdőbetűje helyett valaki bizonytalan vonásokkal nehezen felismerhető címert rajzolt és alája gótikus írással olyasvalamit írt, amit FANCEV megint *Bohemus episcopus*nak olvasott. FANCEV itt egy cseh származású zágrábi püspököt vélt felfedezni.

Megkértem dr. BARADÁT, a zágrábi egyetemen a paleográfia tanárát, olvassa el ezeket az utólagos beírásokat. Arról, mit olvasott ki belőlük FANCEV, szándékosan nem szóltam, hogy ne gyakoroljak semmi befolyást BARADÁRA. BARADA rögtön, első tekintetre: *Dyonisus Boljicinus*-nak olvasta a beírást. Most már megkérdeztem, nem lehetne-e ezt Dionisus Bohemus-nak olvasni? BARADA erre ezt a kétszer leírt szót tüzetesen megvizsgálta és végérvényesen kijelentette, hogy csak a *Boljicinus*-olvasás a helyes és lehetséges. Valóban, ha nagyítóval vagy ami még jobb, vetítőgépen nézzük az egyes betűket, világosan látjuk, hogy a

harmadik betű nem gótikus *h*, hanem *lj*; a negyediket sem *e*-nek, hanem *c*-nek kell olvasni, az ötödik és a hatodik nem *m*-ként olvasandó, hanem *in*-nek, az *i*-n ott van a pont, éppúgy, mint a *Dyonisus* *i*-betűjén. Itt tehát nincs szó *Dyonisusról*, a cseh-ről, hanem egy *Boljicinus* melléknevet viselő *Dyonisusról*. FANCEV második bizonyítéka is elesik tehát; annál is inkább, mert a kérdést akkor se döntötte volna el, ha FANCEV olvasása jó lett volna. Hiszen ezt a nevet később írták bele és így a kézirat származási helyére vonatkozólag semmit sem bizonyít.

A 40. fol. utólagos beírásai és rajzai minden bizonnyal attól a nem éppen ügyes kéztől származnak, mely az 57. fol. D kezdőbetűjébe egy püspököt rajzolt be pástorbottal, a 65. v 66. foliókon a D és a 68. folión az O iniciálét pótolta. A 65. v fol. D-je helyett rosszul sikerült címert rajzolt, fölébe püspöksüveget; ugyanezt megismételte a 66. fol. D-je helyén is, itt a címert pástorbottal egészítette ki. Egy ügyetlen kéz a 65. v folión a D kezdőbetűt, a 68. folión az O kezdőbetűt pótolta. Ezekben a betűkben balról E-t, jobbról Z-t lehet látni. A két betű az *Episcopus Zagrabiensis*-nek lehet rövidítése. E szerint az 57. fol. D kezdőbetűjébe beleírt püspök zágrábi püspök volna; vagy pedig az E Z egyszerűen azt jelentené, hogy a kézirat az *Ecclesia Zagrabiensis* tulajdona.

Hogy DYONISUS BOLJICINUS zágrábi püspök volt-e? Talán azonos azzal a LACK DÉNESSSEL, aki 1349-ben lett zágrábi püspökké és egy hónap múlva már a kalocsai érseki székre emelkedett? Talán valaki épp akkor tette ezeket az utólagos bejegyzéseket MR 89-ben, mikor LACK DÉNES zágrábi püspökké kineveztetett, de székét még nem foglalta el? Úgy látszik, LACK DÉNES sohasem jutott Zágrádba, mint a város püspöke. Kalocsán élt mint segédpüspök *episcopus Tininiensis* címmel. A kalocsai segédpüspökök sokáig viselték ezt a címet, mint ahogy a zágrábi segédpüspök (*suffraganeus*-nak mondták akkor) az *episcopus Rossionensis* címet szokta elnyerni.

Ezekben a kérdésekben most nem tudok eligazodni. Tán a magyar egyháztörténet művelői könnyebben találnak megoldást, hisz olyan adatok alapján dönthetnek, miket mi Zágrádban nem ismerünk. Egyet azonban megint hangsúlyoznom kell. Akárki legyen ez a személy, akárhogy is olvassuk a későbbi bejegyzése-

ket, a MR 89. eredetére vonatkozólag semmit sem tudunk meg belőlük.

Már DOM MORIN észrevette, hogy a kézirat származási és eredeti használati helyének megállapításában azok az egyházi helynevek az irányítók, melyeket a 85. folión találunk az: Ordo qualiter . . . ecclesiastici eligendi sunt et consecrandi — során.

„Tunc iubente episcopo archidiaconus accedat propius et vocet nominatim ordinandos hoc modo:

De domo sancti Adalberti eligimus ill. ad ostiarium ad eundem titulum.

De ecclesia sancte Marie ill. ad lectorem ad eundem titulum.

De ecclesia sancti Petri ill. ad exorcistam ad eundem titulum.

De cenobio sancti Ypoliti ill. ad acolitum ad eundem titulum.

De monasterio sancti Benedicti ill. ad subdiaconum ad eundem titulum.

De monasterio sancte Margaraete ill. ad diaconum ad eundem titulum.

De domo sancti Adalberti ill. ad prespiterum (!) ad eundem titulum.

Tunc electi ascendant ad sedem pontificis per nomina vocata ab archidiacono et pontifex annuntiet tam clero, quam populo . . .“

Ezek az adatok készítették arra MORINT, hogy — bár az egyes helyek azonosításában téves nyomon indult — a *Benedictionale* esztergomi eredetét bizonyítsa.

DOM G. MORIN azt gondolta, hogy az esztergomi székes-egyház (domus Sancti Adalberti;⁷ domus = dôme, Domkirche, dóm) egy Szűzanya-templommal volt összeépítve, úgyhogy eredetileg két templomból állt: egy Szent Adalbert- és egy Mária-templomból. Ilyen jellegű példákat talált Milanóban, Párizsban, Lyonban, Besançonban. Azt gyanítja, hogy a XIV. századi Szűzanya-kápolna a még régebbi Mária-templom helyére épült és ezért nevezték el kettős patrocíniummal az esztergomi székes-egyházat: Ecclesia Dei Genitricis Mariae ac sancti Adalberti

⁷ V. ö. Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum c. f. „simulque . . . ad cathedralem ecclesiam Strigoniensem, quae tunc in honorem sancti martyris Adalberti, Polonorum et Ungarorum apostoli novo opere fabricabatur, pervenerunt. Endlicher: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. 1849. 72.

Martyris-nak. De MORIN azt a lehetőséget sem zárja ki, hogy a *domus Sancti Adalberti*-n egyszerűen a székesegyház értendő, az *ecclesia sancte Marie* pedig azonos azzal a Szűzanya-egyházal: *in conventu Strigoniensi in insula*, melyről II. BÉLA idején esik említés: „*rex Bela inclitus in conventu Strigoniensi... in insula abbatiæ monialium, ubi est ecclesia sanctæ Mariæ, archiepiscopo Feliciano praesidente...⁸*”

MORIN szerint az *ecclesia S. Petri* azonos azzal az esztergomi plébániatemplommal, melyet 1294-ben említenek és amely elődje volt a mai Szent Péter és Pál apostolokról nevezett templomnak.⁹

A „*coenobium Sancti Hyppoliti*“ azonos a zoborhegyi Szent Ipoly-monostorral, melynek Szent István korában való fennállásáról tanúskodik Boldog Mór legendája a két zoborhegyi remetéről, Andrásról és Benedekről, akik ennek a monostornak hírnevét megalapozták.¹⁰ A *Monasterium S. Benedicti*-t MORIN azzal az apátsággal azonosítja, melynek címét az esztergomi Sematizmusban egy esztergomi kanonok viseli: „*Abbas sancti Benedicti prope Strigonium.*“¹¹

A *Monasterium Sancte Margarete*-t MORIN a bélai Szent Margit-apátsággal azonosította. Ennek címét nemrég még vagy esztergomi kanonokok vagy pannonhalmi bencések viselték (pl. BITA DEZSŐ bencés, egyet. tanár. — a *ford.*)

E tanulmány szerzője nem tudja eldönteni, hogy a MR 89 Szent Margit-monostora Bélával azonos-e vagy Hahóttal, melynek számára a zágrábi Szent Margit-szakramentariumot írták (Hahóti kódex). A kérdés eldöntését magyar tudósokra bízta.

*

A tanulmány következő részét (*—* közt) dr. KÜHÁR FLÓRIS írta.

G. MORIN okfejtése és annak eredménye érdekes példája annak a logikai alapelvnek, hogy téves előzményből származhat

⁸ FUXHOFFER: *Monasteriologia regni Hungariae*. I. 237.

⁹ *Memoria basilicæ Strigoniensis*. Pestini. 1856. 34.

¹⁰ „*Tempore illo, quo sub christianissimi Stephani regis quidam Spiritus instinctu tactus... nomine Zoerardus hanc in patriam de terra Poloniensium advenit et a Philippo abbate, cuius monasterium, zobor nominatum, in Nitriensi territorio ad honorem sancti Hippolyti martyris situm erat, habitu accepto Andreas nominatus...*“

¹¹ FUXHOFFER: *Monasteriologia*. 217., 220.

igaz következmény is, hamis is. Itt történetesen a jobbik eset következett be; MORIN helymeghatározásai sokban tévesek, mégis — biztos, hogy a *Benedictionale* Esztergomban volt először használatban.

A helynevek megoldásában nagy segítségünkre volt három, esztergomi történeti dolgokban járatos, elsőrendű szakembernek, dr. LEPOLD ANTAL prelátusnak, dr. BALOGH ALBIN gimn. igazgatónak és dr. ZÁKONYI MIHÁLY érseki könyvtárosnak megkérdezése és minden lényeges pontban egyetértő válasza.

MORIN azonosításainak felülbírálásában és tévedéseinek kiigazításában alapvető szempontul szolgálhat az a tény, hogy az idézett helynévsor olyan egyházakat sorol fel, melyeknek klerikusait az esztergomi érsek szentelte az egyházi rend fokaira. Ebből tehát következik, a) hogy a jelzett egyházak a XI. század folyamán vagy az esztergomi egyházmegye területéhez tartoztak, vagy pedig exemtiójukkal az érsek joghatósága alá kerültek. Ezen az alapon is kizárhatjuk tehát a *bélai* apátságot, mely Horvátországban van és a zágrábi püspökség megalapítása után annak területéhez tartozott. Alapítási ideje is bizonytalan. Okleveles bizonyosság 1332-ben van róla először. b) Ezeket az egyházakat csak káptalani (székes- vagy társas) és monostori egyházak közt kereshetjük, hiszen papneveléssel csak ilyenek foglalkoztak; apácazárdákban (mint az esztergomszigeti Mária-egyház bencés apácáinál) és egyszerű plébániatemplomoknál (mint az esztergomi Szent Péter-plébánián) kispapokat nem neveltek. Ezek javadalma szolgálhatott volna szentelési címnek (titulus ordinationis), de a jegyzék következetesen együtt sorolja fel a szentelésre küldő (dimissiót adó) és a megélhetést biztosító (ad eundem titulum) egyházakat. c) Előre biztosra vehetjük, hogy ilyen egyházi ténykedésnél a szertartásrend pontosan megtartja az egyházi rangsor (praecedentia) szabályait, melyek szerint a világi klérus (káptalanok) megelőzi a szerzeteseket; az egynemű intézményeken belül pedig az intézmény (káptalan, monostor) alapítási ideje szabja meg főszempontként a sorrendet. Ez az utóbbi megállapítás külön történelmi értéket ad a névsornak.

Ezek előrevetése után vegyük sorra az egyes helyneveket.

1. A domus sancti Adalberti-n nem érthetünk mást, mint az esztergomi székesegyházat, a vele kapcsolt székeskáptalant; a

in domo dñi ordinent p̄sone. p̄ quas du
bolus peul pellatur. & clerus dō nr̄o mul
tiplicetur. Ar diaconus.

Quamtu ad humanū spectat examen.
natura. scientia. & morib; digni haben
tur. & p̄bi coop̄tatores effici in his dō
uolente possunt. Tunc iubent: ep̄o archi
diaconus accedat p̄mus. & uocet nomi
natum ordinandos hoc modo.

Oedomo s̄i Adalberti. eligimus. it̄. adosti
ariū. ad eundē titulum. **O**ecc̄lā s̄e Ma
rie. it̄. ad lectore. ad eundē titulum.
Oecc̄lā s̄i Petri. it̄. ad exorcistā. ad eun
dē titulum. **O**ccenobio s̄i ypoliti. it̄.
ad acolitu. ad eundē titulu. **O**mona
sterio s̄i Benedicti. it̄. ad subdiaconū.
ad eundē titulu. **O**e monasterio s̄e
Margarete. it̄. ad diaconū. ad eundē ti
tulu. **O**edomo s̄i Adalberti. it̄. ad pre
sbyterū. ad eundē titulum. Tunc electi

uobiscum epulas reportetis. Amen.
 Ipsi usque optulante clementia mundum
 a foribus peccatorum qui ad in sinuandum
 humilitatis exemplum pedes uoluit lauare
 discipulorum. Amen. Qd ipse p̄stare
D ^{Deo uis} ^{Est hanc} ^{MES DS} Qui transiurus ^{ALI A}
 ad patrem tradidit nobis signaculum
 p̄fecte sue dilectionis: faciat uos miserationum
 suarum pomum memores: & eiusdem crede
 dilectionis usque in finem tenaces. Amen
 Adiciat uobis fidelem custodiam uere humilitatis: ne alter alteri se preferentes in diuise
 caritatis unitate supbiendo scindatis. Am.
 Quatinus in ipso fonte uiuo abluti ab omni
 sordibus terreni pulueris: p̄in maculatum eius
 sanguinem ad patrem quo ipse transiit &
 uos transiatis. Amen. Qd ipse.
I ^S ^{QVI} ^{TECE} ^{SUE} ^{IN} ^{SCO} ^{SABB} ^{PASCHE}
 utero in temerato nouos p̄p̄los p̄du
 cens eam uirginitate manente noua
^{Boljcinus}

Az esztergomi Benedictionale 40. fol.-ja; az O inizialeban: Dyonisius Boljcinus.

szentelési formuláré, mely érdekesen kapcsolja össze az egyházi rend hét fokát hét szentelésre küldő egyházzal, a legalsó (ostiarus = ajtónálló) és a legfelső (presbyter = áldozópap) fokon Szent Adalbert székesegyházát említi. Hogy a székesegyházat domus-nak nevezi, abban már MORIN meglátta a francia hatást. A KNIEWALD által elindított liturgiátörténeti kutatás különben is újabb adatokkal igazolta, hogy a székesegyház eredeti védőszentje Szent István óta Szent Adalbert volt. (V. ö. RADÓ P.: *A Szelepcsényi-kódex.*) A kettős cím (Szűz Mária és Szent Adalbert) először SZÉCHY DÉNES alatt fordul elő a restaurált templom konzekrációjánál. (LEPOLD közlése.) Arra már ZALÁN MENYHÉRT hangsúlyozottan rámutatott ugyan, hogy a magyar Mária-tiszteletnek érdekes liturgiai kifejeződése jelentkezik a Szűzanya nevének a templom védőszentjével való gyakori összekapcsolásában,¹² de ez a névsor Szent Adalbert egyházát e nélkül említi és így semmi okunk sincs arra, hogy MORIN gondolatmenetét, mely a székesegyház kettős címéből két, összeépített templomra következtet, nyomon kövessük.

2. Annál kevésbé van erre szükség, mert a névsor második tagjaként említett *ecclesia sancte Marie*-t könnyen azonosíthatjuk a *székesfehérvári Mária-egyházzal*, Szent István alapításával (Leg. Mai. c. 11). Akinek nehézséget okozna ezzel az azonosítással szemben az a tény, hogy Fehérvár a veszprémi püspökség területén volt, annak megnyugtatósára ideírjuk azt, amit a *Benedictionale*-val körülbelül egyidőben írt *Hartvik-legenda* (szerzője HARTVIK győri püspök) a fehérvári Mária-egyház exemptio-járól feljegyzett. „Tanta praeditam venustate supra descriptam ecclesiam in *propriam capellam* rex sibi retinens, tali eam libertate dotavit, *ut nullus episcoporum in ea cuiusvis iuris quicquam haberet*. Ne tamen a regulari disciplina eiusdem loci fratres existerent alieni, ad communem *soliis archiepiscopi synodum* . . . convenire debent.“ A továbbiakban elmondja HARTVIK, hogy (a nagycsütörtöki) feloldozást és olajszentelést az a püspök végzi a fehérvári Mária-templomban, akinek a király erre meghatalmazást ad. Püspök nem is misézhetett ott a király vagy távollétében a prépost engedélye nélkül. Az exemptio az anyagakra is kiterjedt; ennek jele volt, hogy ennek az egyháznak

¹² MKszle 1927.

népei a káptalannak adtak tizedet, nem pedig a megyéspüspöknek. (HARTVIK. 13.)

A fehérvári káptalani egyház exemptiója tehát abban is megmutatkozott, hogy miként nem volt köteles megyéspüspöke zsinatán részt venni, kispapjait sem oda küldte szentelésre, hanem az érsekhez, Esztergomba.

3. A harmadik helyen *ecclesia sancti Petri*-t említ a névsor. MORIN azonosítása nem lehet helyes, okát már láttuk. Az esztergomi joghatósághoz tartozó káptalani egyházak közül Fehérvár után önkénytelenül is az óbudai Szent Péter (és Pál) prépostságra terelődik figyelmünk. Igaz, hogy ennek alapítása körül még áll a vita, okleveles adatként II. GÉZA 1148-i megerősítő levele tesz először róla tanúságot. De a *Képes Krónika*, mely korai Anjou-kori hagyományt őriz, vagy az óbudai prépostságra vonatkozólag tán inkább alkot, SZENT ISTVÁNNAK tulajdonítja alapítását („rex de thezauro predicti Kean ducis Bulgarorum et Sclavorum, quem occiderat, cepit in medio civitatis edificare grande cenobium in honore apostolorum Petri et Pauli, ditando illud multis prediis et simili libertate Romane ecclesie fulciendo, in memoriam et honorem curie Romane, quam corporaliter visitavit.“ (39.) A *Képes Krónika* elbeszélését bizonyos fokig gyanússá teszi az a tény, hogy KÉZAI Kean bolgár vezér kincseivel a fehérvári bazilikát gazdagíttatja. (KÉZAI. 28.) Ezek a mozzanatok mutatják, hogy Fehérvár és Óbuda, a régi és új királyi székváros egyházai rangelsőségi vitát folytattak; a későbbi székváros egyháza a maga jussát akarván igazolni, a Fehérvár elsőségét igazoló tényeket (Szent István alapítása, különleges privilégiumok, a szent királytól adott bolgár zsákmány kincsei stb.) a maga számlájára iratja át a *Képes Krónikában*. Ez a *Krónika* sem tulajdonítja az alapítás befejezését SZENT ISTVÁNNAK, hanem SZENT LÁSZLÓNAK. Feltűnő a *Krónika* fogalmazása az óbudai egyház kiváltságáról: „a római Egyház szabadságával“ látta el István ezt a prépostságot. HARTVIK a fehérvári bazilika kiváltságát nem nevezi így. A ki-fejezés talán onnét eredt, hogy Pannonhalmát SZENT ISTVÁN Cassino jogkiváltságában részesítette. A káptalanok exemptióját ennek analógiájára mondták a „római egyház libertas-ának, kiváltságának“.

MR 89 *Benedictionale* névsora annyit mindenesetre igazol, hogy az óbudai prépostság a XI. század végén már fennállott, és bár akkor a veszprémi egyházmegye területéhez tartozott, mégis az érsekhez küldte klerikusait szentelésre. Ez a tény elég bizonyíték arra, hogy kezdettől fogva a fehérvárihoz hasonló exemption birtokában volt.

Érdemes megfigyelni a névsor eddigi megjelöléseit: domus, ecclesia. Ezután már coenobium és monasterium következik. A világi klérus egyházai után következnek a szerzetesek. A három káptalani egyház rangsorba van állítva, mely az időrendtől is függ. A székesegyház méltósága és alapítása szerint is megelőzi a másik kettőt; viszont Fehérváré az időrendi elsőség, Óbuda, mégha SZENT ISTVÁN alapította is, későbbi Fehérvárnál.

A névsor negyedik tagjában, a coenobium S. Ypoliti-ban már MORIN helyesen ismerte fel SZENT IPOLY SZENT ISTVÁN alapította *zoborhegyi* (Nyitra mellett) bencés monostorát. Ez a monostor igazában már a magyar honfoglalás előtt fennállt, éppúgy, mint a zalavári. Újjáalapításuk is mutatja, hogy SZENT ISTVÁN egyházszerző művében a régi alapokon épít tovább. A *Benedictionale* adatából az is következik, hogy 1094-ig, mikor ez a könyv Zágrábba került, a nyitrai püspökség még nem állt fenn; mert ha fennállt volna, akkor a zabori bencés kispapokat nem az érsek, hanem a nyitrai püspök szentelte volna. A szerzetesapátságok ugyanis szentelésre a megyéspüspökhöz küldik kispapjaikat, hacsak, mint Pannonhalma a cassinói jogkiváltság alapján, ezzel a jogszabállyal ellentétes kiváltságot nem élveznek. A pannonhalmi kiváltság azonban egyedülálló volt e tekintetben.

Az ötödiknek említett „monasterium Sancti Benedicti“-t pontosabban meghatározhatjuk, mint MORIN tette. Ez az I. GÉZA által 1075-ben alapított *garamszentbenedeki* apátság. LEPOLD ANTAL arról értesít, hogy az esztergomi Sematizmusban címként szereplő „S. Benedicti prope Strigonium“ sohasem létezett. De nincs is szükség rá, mert az esztergomi egyházmegyében a XI. század végén „monasterium S. Benedicti“ néven csak a Garam melletti Szent Benedek-apátságot nevezték.

Hatodiknak marad a *monasterium Sancte Margarete*. Az 1094-ben Zágrábba került könyvek közt az MR. 126 jelzésű Sacramentarium származási helyének meghatározásával kapcsos-

latban már foglalkoztam azzal a kérdéssel, melyik lehetett a négy (Béla, Garáb, Meszes, Hahót) magyarországi bencés Szent Margit-apátság közül az, melynek számára MR. 126. készült.¹⁴ Akkor — MR. 126 első rendeltetési helyének Hahótot jelöltem meg. Azóta ERDÉLYI LÁSZLÓ Garábra gondolt, de minden megokolás nélkül. Akkori állásfoglalásom okait eléggé kifejtettem. Azzal az érvvel szemben, mely szerint Hahótot a XII. század derekán beköltözött HAHÓT-nemzetség alapította, tehát nem állhatott fenn SZENT LÁSZLÓ idején, azt aényt hangsúlyozzuk, hogy az apátságot Piliske (Pölöske) néven is emlegették; és WALTER somogyvári apát tanúságát a XIV. század első évtizedeiből, hogy Hahótot SZENT LÁSZLÓ Somogyvárnak adta. Ezt megerősíti az a századokig tartó gyakorlat, hogy a hahóti apátot vagy per-jelt Somogyvár nevezte ki.¹⁵

Az a kérdés azonban, hogy MR. 89-ben a szentelésre küldő monostorok közt említett „monasterium S. Margarete“-t eleve azonosnak kell-e vennünk MR. 126 hasonlónevű monostorával? Két különböző kéziratban szerepel ez is, az is. Mind a kettő más-más vonatkozásban. Az eleve biztosra vehető, hogy a veszpréme gyházmegyei Hahót nem küldte kis pjjait Esztergomba szentelésre. Itt, a szentelési címek közt említett Szent Margit-monostort tehát az esztergomi egyházmegye joghatósági körében kell keresnünk. Az útbaigazítást LEPOLD ANTALnak köszönöm, aki ezt a helyet a *dömösi Szent Margit-prépostsággal* azonosítja. „S. Mariae — írja levelében LEPOLD — külön megnevezés nélkül, mindig Fehérvárt jelentette, mint katexochén S. Maria-temp-lom. S. Petri Óbudát, S. Benedicti Garamszentbenedeket, S. Hippolyti Zobort, S. Margarethae Dömöst. Az esztergomi utat Dömös felé via Margarethaenak hívták. A dömösi prépostnak Esztergomban is háza és udvartartása volt. Itt Esztergomban Margaretha alatt mindenki Dömöst értette.“

Lássuk a történelmi adatokat. A dömösi prépostság alapításáról VAK BÉLA 1138-ban kiadott oklevele szól (KNAUZ, *Monumenta* I. 88—97). VAK BÉLA azt írja, hogy a dömösi monostor alapítását atyja, ÁLMOS herceg kezdte el, de nem tudta befejezni.

¹⁴ KNIEWALD: a „hahóti-kódex“. MKszle 1938. Kny. 5—7. l. A vonatkozó rész kizárólag KÜHÁR munkája volt.

¹⁵ SÖRÖS: Elenyészett apátságok. 253 sk.

Ezzel az adattal összevág, amit a *Képes Krónika* mond: „Dux (Almus) construxit *monasterium de Demes* regavitque regem (Colomannum), ut ad consecrationem veniret; et sic factum est.“ (c. 66.) A következő fejezetben arról van szó, hogy ÁLMOS herceg a monostor *Szent Margit*-oltárához menekült, mikor a király által kiküldött BENEDEK halálra kereste. A dömösi Szent Margit-egyház felszentelését 1107-re teszik (LEPOLD is), de az adatok nem zárják ki azt, hogy az alapítás, a tagokkal való benépesítés még korábban, SZENT LÁSZLÓ alatt, mikor ÁLMOS hatalmon volt, ne történhetett volna. Amennyiben a MR. 89. említett Margit-monostort a dömösivel azonosítjuk, akkor Dömös alapítását 1094 előttre kell tennünk.

Magunkévá tesszük tehát LEPOLD érvei alapján azt a megállapítást, hogy itt a dömösi prépostságról van szó. A megokolást megtoldjuk azzal az érveléssel, hogy a névsor az 1075-ben alapított Garamszentbenedek után említi ezt a monostort és Dömösnek, mint később alapítottnak valóban ez volna a rangsort szabályozó időrend szerint a helye.

Egyetlen nehézség maradt, melynek teljesen megnyugtató megoldására hiányoznak történelmi adataink. Ez a nehézség pedig az, hogy Dömöst mint prépostságot, társaskáptalant ismerjük VAK BÉLA leveléből és a későbbi okiratokból (a XV. században olivetánusok, majd pálosok kapják meg); itt a szentelési rendben pedig utolsónak szerepel a monostorok közt. Ahogy ez a sorrend, mint a többi helynévénél hiánytalanul megállapíthatjuk, szigorúan ragaszkodik a praecedentiához, ahogy a három káptalant előre teszi, ahogy a szerzeteseknél is vigyáz az időrendre, nem tartjuk valószínűnek, hogy Dömöst, *mint prépostságot*, szerzetesapátság mögé tette volna. A nehézség tehát nem pusztán a „monasterium“ elnevezésre támaszkodik. Ennek megoldására elég volna a hivatkozás számos példára, amikor káptalant monasteriumnak (a *Képes Krónika* is így nevezi Dömöst a XIV. században) és megfordítva monostort capitulumnak neveznek. Ez a XI. század végén annál könnyebben megtörtént, mert akkor még a kanonokok is szerzetesihez hasonló közösségben éltek. Azt azonban nehéz elképzelni, hogy a szentelés sorrendjében a szerzetesek mögé tettek volna káptalani klerikusokat. Mivel Dömösről az első írásos emlék 1138-ból való és a feltételezett alapítástól addig 40—50 év is eltelhetett, ez

alatt az eredetileg bencések (más szerzetesrendre alig lehet a XI. század végén nálunk gondolni) számára alapított monostor átalakulhatott világi kanonokok káptalanjává, mint ahogy erre egyébként is volt eset. ÁLMOS herceg alapította a meszesi apátságot is; apja, GÉZA, nagyapja, I. BÉLA szintén apátságok alapításával mutatták ki a bencések iránt való nagylelkűségüket. KÖNYVES KÁLMÁN óta amúgyis a világi klérus érvényesül erősebben az egyházi és közéletben. Dömös királyi nyaralóhely volt; érthető, ha ezen a helyen a szerzeteseket kanonokokkal váltották fel.

Ez azonban pusztá feltevés. Az olvasóra bízom annak eldöntését, elégséges-e ahhoz, hogy MR 126 Sacramentariumnak Margit-monostorát, mely kétségtelenül bencés monostor volt, azonosítsuk-e MR. 89. Margit-monostorával, melyről biztosan csak annyit tudunk, hogy 1138-tól prépostság, társaskáptalan volt.

Az itt elmondottakból is világos, mily rendkívüli értéke van e jegyzéknek hazai egyháztörténelmünk szempontjából. Azt meg felesleges most már kiemelni, hogy ez a jegyzék a kézirat esztergomi eredetét vitathatatlaná teszi.

*

A kézirat más helyen is elárulja esztergomi származását. A Mindenszentek litániájában a 83. v. folión a vértanúk közt SZENT ISTVÁN vértanú után mindjárt Szt. Adalbert következik. Dom MORIN az esztergomi eredettel szemben egyedül abban talál nehézséget, hogy a kódex rubrikáiban az elüljárót mindig episcopusnak mondja és nem archiepiscopusnak. Pedig Esztergomban érseket kellett volna mondania. Ezzel a nehézséggel szemben MORIN azzal menti saját álláspontját, hogy a régiek nem törődtek annyit a címekkel, mint ezt ma látjuk. Egyébként helyesen jegyzi meg, hogy azokat a szertartásokat, melyek a kódexben vannak, a főpap nem mint érsek, hanem mint püspök végezte. Hasonló eseteket említ Mainzból és Salzburgból. MORINnek mindebben igaza volt, de ezekre nincs is szükség. Hisz kéziratunk szerkesztője oly templom számára írt, melyben a *metropolitanus*, az érsek végzi a szertartásokat. A 83. folión olvassuk ugyanis: „... in ecclesia, ubi missa celebrari debet, hora misse conueniat chorus ante altare sancte crucis, et qui sunt ordinandi stent in fine ecclesie expectantes *metropolitanum* ecclesiasticis

vestibus induti... His omnibus decenter dispositis, *pontifex* indutus sacerdotalibus uestimentis una cum ministris accedat ad altare...“ A továbbiakban azt mondja a kézirat, hogy a főpapi szertartásokat a *pontifex* vagy az *episcopus* végzi, mint ahogy MORIN említi; a 83. folián azonban megmondta már, hogy ez a főpap éppen: metropolitánus, azaz érsek. Ez a nehézség is el-esik tehát a kézirat esztergomi származása ellen.

Miután rávilágítottunk a kódex származási helyére és rendeltetésére, válaszolunk arra a kérdésre, *mikor írták* MR 89-et. Itt a rövidített Sanctorableból, a 83—4. foliókon közölt Mindenszentek litániájából [és a szentelési címjegyzékből]¹⁶ nyerünk támpontokat. Feltűnő ugyanis, hogy SZENT ADALBERTON kívül sem a Sanctorableban, sem a Mindenszentek litániájában egyetlen magyar szentről sincs említés. Hiányoznak: SZENT ISTVÁN, IMRE, GELLÉRT. Ha a rövidített Sanctorableban említett ünnepeket összevetjük az 1092-ben tartott szabolcsi zsinaton¹⁷ elrendelt kötelező ünnepekkel, azt látjuk, hogy a két ünnepsor feltűnően egybevág, csak éppen a magyar szentek hiányoznak MR 89-ben. Mivel pedig a Sanctorable augusztusban, szeptemberben, novemberben hézagtalan, ezeknek benn kellene lenniük, ha a kézirat 1092 után készült volna. MR 89-et tehát 1092 előtt írták. Ez sem magyarázza meg eléggé azt, hogy SZENT ADALBERTET kivéve, más magyar szent nincs a kéziratban. Hiszen pl. SZENT ISTVÁNT 1083-ban történt elevációja után Esztergomban okvetlenül kellett ünnepelni. Hogy még sincs róla említés a kódexben, azt csak azzal magyarázhatjuk meg, hogy MR 1083 előtt készült.

[A szentelési névsorból¹⁸ viszont biztos, hogy 1075 után készült, mert Garamszentbenedek már benne van; ezt 1075-ben alapították. Ha tehát a két időpont (1075—1083) közé illesztjük a kézirat keletkezését, újabb nehézség támad a „monasterium S. Margarete“ Dömössel való azonosítása ellen, hacsak föl nem tételezzük, hogy Dömöst 1083 előtt alapította már Álmos herceg. Egy rejtéllyel több a Hahót—Dömös kérdésben.]

Ezen feltevés szerint MR 89 körülbelül egy évtizeddel volna a *Hahóti-kódex*nél korábbi; és körülbelül egyidős a *Szelep-*

¹⁶ [—] KUHÁR kiegészítése.

¹⁷ V. ö. BATTHYÁNY: *Leges ecclesiasticae Hungariae*. I. 440. n. 37.

¹⁸ KUHÁR kiegészítése.

chényi-kódexszel. Ezt azonban még palaeographiai szempontból is meg kellene vizsgálni. Mindkét kézirat a magyar Sanctorale előtti hazai korból való, melyben SZENT ADALBERTEN kívül nincs más magyar szent.

Azt mondhatná valaki: azért nincsenek benn a magyar szentek MR 89 *Benedictionale*ban, mert a főpapi áldásokat más gyűjteményekből írták át, melyekben a magyar szentekről nem volt szó. Igen ám, de a *Habóti-kódex* és a *Pray-kódex* arról tanúskodnak, hogy a magyar egyház mindjárt a kanonizáció után maga gondoskodott a magyar szentek kultuszának liturgikus szövegeiről; ezeket nem általános formulákból vette.

Ha marad is homály e ponton, annyi biztos, hogy ezt a *Benedictionalet* 1100 előtt írták. Ez időben volt ugyanis az a zsinat, melynek határozatait a *Pray-kódex* közli. Ezek közt pedig a *Micrologus*nak, liber diuinorum officiorum néven kötelező bevezetése is foglaltatik.¹⁹ A *Micrologus* azonban helytelelníti Szentháromság ünnepét a Pünkösöd utáni első vasárnapon.²⁰ Ezért nincs benn ez az ünnep a *Pray-kódex*ben. Kéziratunkban viszont ott találjuk az 51. v.—52. föliókon a Dominica Sancte Trinitatis főpapi áldásait. A kézirat szerkesztője tehát nem érezte kötelezőnek a *Micrologus* parancsait. Bizonyára nem is tudott róluk. Az esztergomi *Benedictionale* tehát ezen zsinati végzés előtt készült.

Mivel ennek a kódexnek nincs már kötése és mivel az elején bizonyára hiányzik néhány lap, nagyon nehéz azonosítani a zágrábi régi leltárakban említett könyvekkel. Mégis azt hiszem, hogy azzal a *Benedictionale*val lesz azonos, mely a zágrábi

¹⁹ Ordo diuinorum officiorum et ieiuniorum secundum libellum quem conlaudauimus ab omnibus teneatur. Ez az Ordo diuinorum officiorum tudvalevőleg a *Micrologus*, melynek másolatát a *Pray-kódex*ben találjuk.

²⁰ „Quidam autem officium de sancta Trinitate in octaua Pentecostes instituunt... sed non est authenticum. Nam quidam Leodicensis Stephanus idem officium... composuisse asseritur; quae utraque ab apostolica sede respuuntur. Unde pie memorie Alexander papa de hac re inquisitus, respondit iuxta Romanum Ordinem nullum diem specialiter ascribi debere solemnitati Sanctae Trinitatis, sicut nec sanctae unitatis, praecipue cum in omni die Dominica, imo quotidie, utriusque memoria celebretur. Sciendum autem quemdam Albinum magistrum Caroli imperatoris... missales orationes de sancta Trinitate composuisse... Incongruum ergo videtur unam Dominicam cum orationibus Albini, et cantu Stephani de sancta Trinitate celebrari...”

székesegyház legrégebb, A. leltárában a következőkkel van meghatározva: „Item unum aliud Benedictionale repositum est inter reliquias pro plenario et descriptum supra inter plenaria.“²¹ Sajnos, ennek a leltárnak is hiányzik az eleje, melyben erről az „inter reliquias“ elhelyezett Benedictionaleről szó volt. Mégis — megtaláljuk a másik, B. leltárban ennek a leírását. A B. leltár 1425-ben készült. Gyakorlati szempontból egyértékű a XIV. század végén készült A. leltárral. Itt a következő leírást találjuk: „Item unum Benedictionale, ex una parte argento coopertum, figura sancti Stephani regis sibi impressa, inter reliquias deputatum.“²² Ha tehát föltesszük, hogy MR 89 *Benedictionale* azonos az itt leírttal, könnyen megértjük, miért nincs kötve MR 89. Valaki leszedte művészi vagy anyagi értéke miatt a kötését. Így maradt kötetlen; pedig ez ritka eset a zágrábi székesegyház könyveinél. Hiszen MIKULIC püspök (1688—1694), az érseki könyvtár alapítója, minden kötés nélkül való könyvet bekötett. A *Chartuirc-pontificalenak* (MR 165) megvolt az eredeti kötése; azt meghagyták. MR 126-nak (*Hahóti-kódex*) már a XIV. században nem volt meg a kötése; azt MIKULIC bekötötte; ez a tartós kötés maradt meg mindmáig rajta. Ha MR. 89-nek akkor hiányzott volna a kötése, MIKULIC püspök bizonyára ezt is bekötötte volna jellegzetes barnabőrkötéssel, mint a többi kötetlen szerkönyveket. Ez a kötés máig is megmaradt volna, oly erős volt, viszont értéke senkit se csábított volna arra, hogy el-tulajdonítsa. Ebből arra következtetünk, hogy MR 89-nek MIKULIC korában még megvolt a kötése. Ezt nyilván értéke miatt tépték le róla. Ezért is valószínű, hogy MR 89 azonos azzal az ezüstveretű könyvvel, melyet SZENT ISTVÁN képe díszített; mint ahogy az 1425. évi leltár leírja. Ha az ember rágondol arra, mily nemtörődömség vette körül sokáig e könyvtárat, megéri, hogyan tűnhetett el az ősi könyv drága kötése. Azelőtt nagy becsben állt ez a *Benedictionale* a *Chartuirc-kódexszel* és a *Margit-sacramentariummal*, mint ezt a régi leltárakból is látjuk. Hisz a zágrábi liturgia alapvető könyvei voltak, DUH első püspök hozta őket magával Zágrábba. DUH, úgy látszik, bencés volt; saját

²¹ I. K. TRALČIĆ: Povjestni spomenici grada Zagreba, Zagreb, 1905. XI. 138.

²² TRALČIĆ: i. m. 147.

kolostora adta neki a Sacramentariumot, talán még az ú. n. *Radon-bibliát*²³ is (most Bécsben őrzik). Érsekétől kapta a *Benedictionalet*, a győri püspöktől, aki tán püspökkészntelésénél segédkezett, az *Agenda Pontificalist*, mely épp CHARTUIRG győri püspöké volt. Zágrábban ezt a *Benedictionalet* nem használták sűrűn; a pergamen színe a könyv belsejében élénk, nem fakult meg. Hisz a könyv nem a mindennapi használatra szolt; drága kötése és tiszteletreméltó ősisége miatt az ereklyék közé tették (inter reliquias repositum) és csak nagy ünnepi alkalmakkor vették elő.

Mégis — mint a későbbi másolatok mintáját — szorgalmasan forgatták; ezt látjuk a 85 v.—97 v. foliók lapszéli jegyzeteiből és a 83. v.—84. foliók változtatásaiból.

A 83 v.—84. foliókon a Mindenszentek litániájába²⁴ később néhány szentet beiktattak, köztük ezeket: Sancte Dyonisy cum sociis suis, Iheronime, Dominice, Thoma. Ez a Tamás nem lehet más, mint AQUINÓI SZENT TAMÁS, hisz a hitvallók közé sorolták. SZENT TAMÁST pedig 1323-ban avatták szentté. Ez a toldás tehát 1323 után, de még a XIV. században keletkezett. A legrégebb zágrábi leltárban ugyanis két Pontificallet említenek, az egyik *de pulchra littera* van írva, tehát gótikus írással. Alig képzelhető, hogy a XV. században még egy régi, ó-írással, littera antiquaival írt *Pontificallet*, mely a DURANDUS által újjászerveztett *Pontificallet*től eltér, javítottak volna, mikor kéznél volt már az új, gótikus írással írt, korszerűen átdolgozott Pontificaljuk. MR 89 *Benedictionale* javításait tehát nem sokkal 1323 után végezték, mégpedig valószínűleg IACOBUS DE PLACENTIA zágrábi püspök (később kalocsai érsek) MR 163 jelzésű *Pontifical*je szerint. Ezt a *Pontificallet* 1339-ben írták Avignonban PLACENTIA-I JAKAB, akkor még csanádi püspök számára. Amikor JAKABOT Zágrábra tették püspöknek (1343—1348), Avignonból magával hozta *Pontifical*jét; mikor Kalocsára került, nem vitte már magával. Ennek a *Pontifical*nak 130—1 v. folióján olvassuk ezt a fejezetcímet: „In quo imprimatur character in quolibet ordine.“ Úgy látszik, épp ebből a könyvből valók azok a lapszéli jegy-

²³ Dr. KNI EWALD: Codices liturgici manu scripti Zagrebienses. Croatia Sacra. XIX. Zagrebiae, 1940. 2.

²⁴ Közölve KNI EWALD: Liturgika. Zagreb. 1937. 365—6.

zetek, melyeket MR 89. 85. v.—97 v. foliókon találunk. A 86 v. foliόν ugyanis ezt olvassuk: hic hostiario character imprimitur. 87 foliόν: Hic character imprimitur lectori; 88 fólión: hic character imprimitur subdiacono; 93 foliόν: hic character imprimitur secundum aliquos.

Ezekben ismertettük MR 89 kéziratnak származását, első rendeltetését. Ezek alapján nevezzük ezt *Esztergomi Benedictionalenak*. Sorsa Zágrábba vitte és ott maradt meg, hogy a magyar liturgia kezdeteinek tanúja legyen.

KNIEWALD KÁROLY, ford. KÜHÁR FLÓRIS OSB.